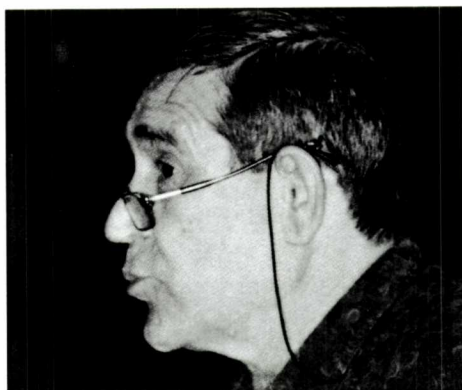

**L'exhibició del cinema a
Catalunya, segons els
egodocumentalistes, fins
a la Guerra Civil**

Francesc Espinet i Burunat

Jo tenia un deliri pel cinema...

DOMÈNEC DE BELLMUNT. *Cinquanta anys de periodisme català.*

Els homes de la meua generació —la que deixava enrera l'adolescència cap a l'any 20— poden dir amb el poeta:

Jo vaig néixer —respecta'm!— amb el cine...

JOAN OLIVER. *Temps, records.*

Masino es salvava al cine. Aquest fou el manà per a la nostra joventut. Les inacabables setmanes es veien així fragmentades per les moltes hores transcorregudes dins d'un món que ja ens era familiar, i que, no obstant, ens fascinava.

CESARE PAVESE. *Ciau, Masino.*

Segons la revista *Arte y Cinematografía*, editada a Barcelona del 1910 al 1936, la capital de Catalunya el 1913 tenia tantes sales d'exhibició cinematogràfiques com Berlín, i només era superada arreu del món per París i Nova York.¹ Els memorialistes estudiats per mi en la confecció d'aquesta comunicació² en citen, en efecte, una seixantena amb el seu nom propi entre l'inici i la Guerra Civil, a Barcelona, però també d'altres de concrets a Girona, Vilassar de Mar, Arenys de Mar, Vilassar de Dalt, el Masnou, Mollerussa, Canet de Mar o Mataró, i, sense especificar nom, a Lleida, Balaguer, Sort, Lloret de Mar, Manlleu, la Ribera d'Ebre, Palafrugell, Manresa, l'Hospitalet de Llobregat, Terrassa, Sant Joan de les Abadesses, Puigcerdà, Gualba, Sitges, Cabrils, etc.

Aquests són els locals esmentats:

<u>Local</u>	<u>Nombre de documents</u>
Napoleón	9
Coliseum	7
Palacio de la Ilusión	5
Sala Mercè	5
Coliseo Imperial (Girona)	4
Barraca de la Porta de la Pau	3
Bohemia	2
Clavé (Mataró)	2
Doré	2
Diorama	2
Frégoli	2
Fantasio	2
Gayarre (Mataró)	2
Gran Vía (Girona)	2
Ideal	2
Kursaal	2
Martí	2
Montaña (Sant Martí)	2
Modern (Mataró)	2
Mundial (Gràcia)	2
Pathé	2
Publi	2
Smart (Gràcia)	2

1. 30 de novembre de 1913, segons Palmira González, a *Història del cinema a Catalunya*, La Llar del Llibre/Els llibres de la frontera, Barcelona, 1986, 67, nota 3.

2. Té el seu origen en el capítol dedicat al cinema (vol. II, p. 160-210) de la meua tesi doctoral *La gènesi de la societat-cultura de comunicació de masses a Catalunya a través dels egodocuments: 1888-1939*, Departament d'Història Moderna i Contemporània, UAB, Bella-terra, 1992.

Dono en apèndix el llistat complet dels egodocuments utilitzats.

A més, en un sol document són citats quaranta altres locals a Barcelona: Aliança del Poble Nou, Astoria, Belidògraf, Catalunya, Delicias, Fémina, Galileo —de Sants—, Intimo, Iris Park, Moderno —de Gràcia—, Roxy —de Gràcia—, Rialto, Royal, Selecto —de Gràcia—, Spring —de Sarrià—, i Urquinaona. Aquests serien els més importants. També hem de destacar: quatre a Arenys de Mar, dos a Canet de Mar, dos al Masnou, dos a Mollerussa, dos a Mataró, dos a Vilassar de Dalt, i un a Girona, Cabrils, l'Hospitalet de Llobregat i Manresa.

Josep Maria Francés, l'autobiògraf més minuciós i prolix dels estudiats, en la reconstrucció de la seva vida ens dona el següent seguit de locals visitats per ell al llarg del temps entre 1899 i 1932:

<i>Local</i>	<i>Any de freqüentació</i>
Barraca de la Porta de la Pau	1899
Local a pl. de Antonio López o Sant Sebastià	1900
Napoleón	1900 i 1901
Egraphsographe	1901
Hotel Colón	1901
Martí	1901
Estruch	1901
Aribau	1901
Palacio de la Ilusión	1903, 1904, 1909 i 1912
Diverses barraques del Paral·lel	1904
Diorama	1903 i 1906
Luckygraph	1905 i 1912
Alhambra	1908
Bohemia	1910 i 1911
Doré	1911
Excelsior	1912
Poliorama	1912
Príncipe Alfonso	1916
Coliseum	1921 i 1929
Pathé	1921
Kursaal	1921
Frégoli	1921
Dos cinemes d'Horta	1928
Un local del portal de l'Àngel	1930
Fantasio	1932

Els egodocumentalistes citen més d'un centenar de títols de pel·lícules, i altres tants noms de directors i actors/actrius.³ El gruix que tot això significa és prou notable com per pensar que ens trobem davant d'un fenomen de considerable importància en la vida de la gent.

Cinema i modernitat

En efecte, alguns memorialistes, sense tenir la més mínima relació professional amb el cinema, arriben a escriure un capítol especial de la seva autobiografia centrat en el cinema, com ara Antoni Closas,⁴ o hi dediquen espais ben acotats i específics.⁵

El cinema, per a ells, és en el centre de les innovacions que porten al progrés i la modernitat. En aquest sentit, el lleidatà Francesc Porta i Vilalta declara: «Sempre dic que sóc fill de tres pares —o tres mares— espirituals: l'esport, el cinema i el jazz».⁶

Però, no sabem exactament per què —potser simplement per mimetisme respecte al present— hi ha una tendència difusa, no formulada però implícita entre els historiadors del cinema català a considerar que el fenomen cinematogràfic no es converteix realment en un dels centres de la cultura moderna fins que no apareix el sonor, o, si molt hem de tirar enrera, fins als anys vint. Abans, *pura prehistòria*; de gran interès per ser estudiada, però com a joguina arqueològica, no activa en el present i tampoc massa *seriosa* en la societat de la seva època. Potser els intel·lectuals d'ara no fan més que seguir els intel·lectuals d'aleshores en la seva consideració del cinema com a simple barraca de fira? I els segueixen també en el seu afany inquisitorial —censor d'aleshores, callant el valor real—, o amortint el seu ressò si no poden silenciar del tot la seva veu?⁷

3. En parlarem més endavant, per la menuda.

4. *Vells amics i hores passades*, La joventut del cinema, p. 213-219.

5. Com ara Francés a *Memorias de un cero a la izquierda*, que en la revisió any per any de la seva vida dedica un espai de notable envergadura al tema.

O els avis entrevistats per Ramon Vila i Boixader a *Catalunya. Esqueixos d'un passat. I: El Maresme*.

6. VARELA, Josep. *Converses a Lleida*, p. 235.

7. Sobre l'actitud elitista i censuradora dels intel·lectuals, veure el dossier de *L'Avenç* coordinat per Palmira González: *Els intel·lectuals catalans i el cinema (1898-1923)*, núm. 79, febrer de 1985. El màxim detractor fou Ramon Rucabado, addicte a les prèdiques de «la bona premsa», autor del pamflet *El cinematògraf en la cultura i en els costums*, Editorial Catalana, SA, Barcelona, 1920.

Alguns dels autobiògrafs foren víctimes, dins la família, d'aquesta actitud anticinema, com ara el nen Cirici o la nena Capmany. Sovint la causa fou una mena de maniqueisme dicotòmic teatre-cinema que exclòia el segon terme de la parella.

En tot cas afirmem: el cinema a casa nostra, immediatament després de néixer, se situa al bell mig del canvi revolucionari vers una societat-cultura de comunicació de masses i en constitueix un dels seus pilars centrals. I ho afirmem perquè així ho afirmen la immensa majoria dels que visqueren aquesta transformació, tot considerant el cinema com un element cabdal de *l'educació sentimental* de l'època, en positiu o en negatiu. I això, perquè el cinema té un enorme poder d'evocació, de persuasió, d'impressió, d'entusiasme, de distracció, d'idealització; i, per tant, afaïçona gustos —mals gustos, diran alguns—, aspiracions, ideals, costums, substituint i imposant-se a d'altres formes culturals prèvies, i modificant o suplantant fins i tot la pròpia realitat. És, comptat i debatut, el més gran simulador de realitat existent, i els autobiògrafs així ho copsen.⁸

Cinema i quotidianitat

Per tant, el cinema seria un factor important en la constitució de la SCCM. Però, és suficientment viu, present, en la Catalunya dels anys que estudiem? Per les dades que hem aportat semblaria que sí. Provarem, no obstant, de confirmar-ho. De primer afirmant la quotidianitat del fenomen. Després, assenyalant les etapes, els aspectes i la geografia de la seva difusió. Tot, segons els egodocmentalistes.

Hem aportat notícies que semblen donar per feta la quotidianitat. Afegim-ne.

Ja el 1900 ens trobem amb el nen José Maria Francés anant al cinema de manera habitual, determinats dies feiners a la tarda, en sortir de l'escola amb la seva mare,⁹ com ho fa també el nen Carles Soldevila alguns dijous i alguns diumenges, igualment a la tarda, per aquells mateixos anys, acompanyat de la seva padrina o d'un veí d'escala.¹⁰ Sagarra, adolescent cap al 1906, afirma aquesta quotidianitat en posar en el mateix pla la missa dominical i

8. Tots aquets aspectes són estudiats a la meua tesi doctoral, vol. II, p. 167-181. En prescindir aquí per por de l'extensió.

9. Solien anar al cinema Napoleón, perquè en una botiga del barri del Raval, La Filosofia, regalaven entrades als clients. També a d'altres locals més populars; l'autor, però, confessa que a aquests hi anaven poc, perquè «a mi madre le disgustaba el público de obreros y pescadores» (op. cit., 116).

10. També va al Napoleón (*Del llum de gas al llum elèctric*, p. 101 i 103).

11. *Memòries*, vol. I, p. 325.

Observem a més com de suggestiva resulta, des del punt de vista dels ecosistemes comunicatius, aquesta implícita assimilació funcional missa-film i església-cinema.

l'assistència a projeccions cinematogràfiques: «La pura felicitat consistia a seure-hi a la vora [de noies de dotze o tretze anys], ja sigui en la foscor del cinema, ja en l'aglomeració d'una missa de dotze».¹¹ O Esclasans, repetint fins a tres vegades en tres cinemes diferents, el 1902, el documental sobre l'enterrament de Verdaguer, acompanyat del seu pare. Val la pena reproduir el text on ens n'informa:

Fou en aquella època, i com a conseqüència d'aquest luctuós esdeveniment [la mort i enterrament de mossèn Cinto el juny de 1902], que vaig descobrir el «cinematògraf», aquest invent que vingué al món el mateix any que jo (1895). El meu pare, pocs dies després [de l'enterrament, al qual l'autor havia assistit], va portar-me al «Cinematógrafo Martí», que estava instal·lat a la Rambla dels Estudis, nou, i en el qual feien unes pel·lícules «documentals» com en diuen ara, sobre «la coronación de S. M. el rey Don Alfonso XIII» i «el entierro del insigne vate Jacinto Verdaguer». Tant i tant ens van plaure, que les tornàrem a veure al «Palacio de la Ilusión», carrer de les Corts Catalanes, 255, i al cèlebre «Cinematógrafo Napoleón», de la Rambla de Santa Mònica. Oh, quin invent, el cinema... de l'any 1902!¹²

Poc després, el nen Miquel de Palol va habitualment al cinema del barracot El Paralelo de la plaça de Sant Agustí de Girona. Cap al 1910, ens trobem a un altre nen, en Tomàs Roig i Llop, seguint les seves passes en els dos cinemes de Girona: el Coliseo Imperial —continuació del mencionat local— i el Gran Vía.¹³ Cap a aquest mateix any, però, a Barcelona, la mare i la germana de Gaziell, fent-ne un costum, les tardes del dies feiners, combinat amb anades al perruquer, a la modista, al teatre o a rodar botigues.¹⁴

Durant els anys de la Primera Guerra Mundial, el cinema es consolida. De manera que entre els joves benestants de l'època les converses habituals de l'estiueig anaven d'esports, de balls, de cinema..., com ens explica el jove Eduard Duran i Reynals al seu dietari o a la seva correspondència amb Ferran Soldevila des de Gualba.¹⁵

12. *La meua vida*, vol. I, p. 45-46.

13. *Girona i jo*, 90-91; *Del meu viatge per la vida*, p. 26-28. La nena Aurora Bertrana també veia pel·lícules al barracot El Paralelo (*Memòries fins el 1935*, p. 133).

14. *Tots els camins duen a Roma*, vol. II, p. 208.

15. *Dins Proses completes*.

Per exemple, des de Gualba, el juny del 1915, ens descriu «un redol de joventut, parlant de cines, de tangos, de *two steps*, etc.». p. 212.

Precisament per aquests anys, en ocasió del final de la vaga de l'agost del 1917, Bueso ens descriu la normalitat de la vida ciutadana, en la que inclou els cinemes:

El sábado y el domingo transcurrieron casi normales. Empezaron a aparecer los tranvías y toda la prensa apareció en los quioscos y vendedores ambulantes. El comercio abrió sus puertas casi en su mayoría. No así los bancos que, por lo visto, habían pasado miedo. El domingo ya abrieron algunos teatros y cinematógrafos. El lunes se reanudó totalmente la vida ciudadana.¹⁶

Vida ciutadana que inclou els estudiants universitaris, que aprofiten qualsevol moment de lleure per anar al cinema. Pla o Sagarra en són bons exemples, malgrat que Pla es faci l'estret en aquesta anotació del primer d'octubre del 1919 que palesa la gran tirada de la gent, en general, a anar al cinema:

De vegades —molt poc— vaig al cinema i passa per davant dels meus ulls una pel·lícula. Tracto d'anar als cinemes que fan les pel·lícules de darrera hora. Després, trobo l'un o l'altre i dic —d'alguna cosa s'ha de parlar— que he vist aquesta o l'altra pel·lícula. Davant de la meva afirmació, el meu interlocutor fa una cara displicent i diu amb un gran aplom: ja l'he vista. De vegades comunico el fet a un matrimoni i sento que em diuen a l'uníson: —Ah, ja l'hem vista!¹⁷

Ell mateix ens confirma aquesta quotidianitat pel Palafrugell del 1919: «A la gent els agrada. Si van al cinema els dimecres troben que la setmana es fa més curta».¹⁸

Precisament per aquesta època, Francesc Macià, a Lleida, té el cinema com una de les seves activitats usuals d'esbarjo, compartida amb el passejar i el llegir.¹⁹ A l'exili parisenc i després, essent president de la Generalitat, aquesta afició continuà, com ens ho explica Francés o Carner-Ribalta. La seva filla ens diu:

16. *Recuerdos de un cenetista*, vol. I, p. 93.

17. *Quadern gris*, vol. II, p. 287.

El seu quadern gris devia ser ben ple d'anotacions d'anades al cinema, més a Palafrugell que no pas a Barcelona.

18. Op. cit., II, p. 248.

19. SARDÀ, Zeneida. *Francesc Macià vist per la seva filla*, p. 123.

De vegades, el pare arribava molt cansat, nerviós pels maldecaps que el seu nou càrrec [president de la Generalitat] li reportava tot sovint. Aleshores ens deia a la mare i a mi: «Apa, anem tots al cinema per distreure'm un xic de les cabòries d'avui. No ho digueu a ningú. Vull deslliurar-me de l'escorta.» Naturalment, aquell era un desig frustrat, ja que en sortir de l'espectacle, trobàvem sempre l'Enric Pérez Farràs o en Frederic Escofet, caps dels Mossos d'Esquadra i responsables de la seguretat del pare.²⁰

En un altre lloc, afegeix:

El cinema era la seva passió. A vegades la meva mare li deia: «Per l'amor de Déu, Francisco, no fumis tant». «Està bé —contestava—, però m'haureu d'acompanyar al cinema a la tarda i a la nit. Així no fumaré.» Era un enamorat boig d'en Charlot. [...] Ara, de passió, només en va tenir una i va ser per Catalunya..., i pel cinema!²¹

I, a començament dels anys vint, el nen Cirici, quan encara els seus pares no li permeten d'anar al cinema correntment, s'exclama de «la difícil situació de sentir els altres nois parlar de pel·lícules».²²

El nen Pere Calders, a la mateixa època, en canvi, es veu *agobiat* per la sol·licitud de la seva àvia per portar-lo al cinema, excusa de la bona dona per satisfer les seves aficions:

Recordo, amb la inevitable vaguetat, que la meva àvia em portava al saló «Fregoli», a veure pel·lícules de la Francesca Bertini, unes històries que no m'agradaven gaire (potser gens i tot, ves què et dic), però a la meva àvia l'apassionaven i amb el pretext de procurar distreure'm, em feia veure el mateix argument tres o quatre vegades.²

Ja durant la primera dictadura, són proves indirectes de la quotidianitat del visionat de cinema, per exemple, que el 1923 Puig i Cadafalch escrigui al dictador dient que en els cinemes es produeixen mostres de protesta contra la seva política anticatalana; o que, el 1925, una parella d'amants *pagui el cinema* al rellogat del pis on es troben normalment, per a treure-se'l del damunt.²⁴

20. Op. cit., p. 218-219.

21. SARDÀ, Zeneïda. «Francisc Macià, el mite humanitzat», entrevista amb Maria Macià, *Serra d'Or*, juny de 1986, p. 26.

22. *Nen, no t'enfilis*, p. 178.

23. Pròleg de Pere Calders a *Temps, records*, de Joan Oliver, p. 12.

24. PUIG I CADAFAALCH, Josep. «La Mancomunitat de Catalunya i el dictador», a Bernat Muniesa, *La burguesia catalana ante la II República española*, vol. I, p. 274; Albert Pérez Baró, *Els «feliços» vint*, p. 185.

Rosa Burunat s'empassa sessions de cinema els diumenges a la tarda amb el seu germà Isidre en temps de la República, com el nen Perucho que hi va sistemàticament el dijous a la tarda, mentre que els germans Tàpies hi assisteixen també habitualment durant la Guerra Civil.²⁵

Pere Pi-Sunyer i Bayo rebla aquesta quotidianitat entre la joventut benestant barcelonina en temps de la Generalitat:

El més important per anar al Fantasio el dissabte a la tarda —on hi havia les noies més mudades— era portar un barret rodó i ben pla amb el qual poder saludar les mamàs a l'entrada i a la sortida, amb el benentès que es tractava que t'invitessin a seure al costat de la filla durant la projecció.²⁶

Ens trobem a egodocumentalistes anant-hi un dissabte al vespre tant intempestiu com el 18 de juliol: n'hi ha, però, que se n'abstenen a consciència, ja atemorits.²⁷

Joan Teixidor, en un text emblemàtic, donarà alhora testimoni de la quotidianitat i de la centralitat del cinema per a les generacions que visqueren la seva infantesa durant la Primera Guerra Mundial, la seva adolescència durant la primera dictadura i la seva joventut durant la Generalitat republicana:

Ja des de la infantesa el cine fou la nostra vida. I per a mi [...] la contrapartida anhelada d'aquelles hores de llum i de les nostres anades a la font i a la muntanya [a la Garrotxa]. Era una excursió per paisatges exòtics, per vides remotes i a vegades incomprendibles, per aventures que hauries volgut que fossin teves, per amors que imaginaves i morts que t'esperaven al final.

25. BURUNAT, Rosa. *Els meus records de la barriada de Sants*, p. 9, 30 i 37, referint-se al Cinema Galileo, a Sants.

«Quan els dijous jo tenia festa a l'escola, el meu pare m'enviava a un cinema de barri, el cinema Les Delícies, acompanyat per un aprenent que amb aquesta decisió del pare, veia el cel obert amb entusiasme», escriu Perucho, *Els jardins de la melancònia*, p. 59.

I Tàpies recorda que «íbamos muchísimo al cine». Així, «muchas tardes los hermanos comprábamos pastillas del doctor Andreu como única merienda y nos instalábamos en el cine Bosque, de la Rambla del Prat, en el Coliseo Pompeya de la Travessera, junto a Major de Gràcia, en el Íntimo de la calle Rosselló o en el Victoria de la calle Mallorca entre Lauria i Bruc». *Memoria personal*, p. 113.

26. *Del vell i del nou món*, p. 27.

27. TRUETA, Josep. *Fragments d'una vida*, p. 131.

PLANES, Ramon. *Memòries*, p. 125, ens diu que aquella nit, a Sitges, «després de sopar no ens atrevírem ni a anar al cinema, com era costum».

Nosaltres, com espectadors, hem nascut, crescut i viscut a base d'aquestes imatges fixes i en moviment que ens emplenaven de somnis i d'il·lusió.

Arribava un moment que veure pel·lícules o veure paisatges era la mateixa meravella.²⁸

Aquesta quotidianitat es veu afavorida pel fet que al llarg de la setmana cada cop són més sovintejades les sessions de projecció. Molt de pressa, diàries a Barcelona, i tres vegades a la setmana a les altres ciutats importants i als cinemes de barriada barcelonins projectaven dimecres o dijous o divendres, i dissabte i diumenge.²⁹ I també és afavorida pels preus prou assequibles, encara que de seguida diferenciats segons el tipus de local. Inicialment ens trobem amb preus de cinc cèntims a les barraques de fira per arribar, durant la República, a 1 pesseta, els més cars. El Napoleón costava ja quinze cèntims el 1900. A València durant la Primera Guerra Mundial una sessió a un cinema de barriada costava deu cèntims, però el Coliseo Imperial gironí valia trenta cèntims al principi dels anys trenta i el Fèmina de Barcelona valia 1 pesseta el dia de la seva inauguració el 1929. Tot això segons les notícies de diversos egodocumentalistes.

Les condicions de l'exhibició

Les memòries també ens comuniquen l'evolució de l'exhibició, des de les barraques de fira, sovint ambulants, fins als moderns locals especialitzats, passant per la seva ubicació al cafè del poble.

Per a les barraques de fira, Miquel de Palol i Tomàs Roig ens proporcionen un text exemplar. Ens diu el primer:

També entrava a la ciutat [Girona] aquell doll de troballes científiques que han transbalsat el segle en què vivim. Recordo un lloc, en uns baixos de la plaça Sant Agustí, muntat a manera de la sala Mercè de Barcelona [...] Sovint hi oferia projeccions de llanterna màgica. Fou allí on varen començar-se a donar, juntament amb les vistes fixes que eren de consuetud, les primeres produccions del nou invent de la fotografia de moviment; unes cintes curtes, grises

28. *Cinema i records d'infantesa*. El subratllat és meu.

29. Pla explica que el 1919 a Girona era dimecres, dissabte i diumenge, per exemple (op. cit., vol. II, p. 248).

Benguereu explica que a l'Aliança del Poble Nou en feien el dimecres i el cap de setmana (*Memòries*, p. 66).

i trèmols, en les quals ja es veien curses de cavalls que corrien de bo de bo per la pantalla, i camells que caminaven, i alguna parella ballant, o uns pallassos fent jocs de mans; cintes on el públic, reduït —ja que les petites dimensions de la sala no donaven per més—, seguia, amb els ulls desmesuradament oberts, i amb una rialla d'infant o un xiscle espontani, la caiguda d'un cavall, quasi sempre en el moment just en què la cinta es trencava. En començar-la de nou el *locutor*, que explicava el contingut de la cinta que es projectava —«ahora verán ustedes...» etc.—, avisava solemnement: «Se ruega a los señores espectadores tengan la bondad de apagar los cigarros...» Aquell invent va tenir l'èxit fulminant que tots hem pogut presenciar. A la ciutat, en pocs dies va muntar-se un lloc adient, rudimentari al principi com una sala de ball de poble, per a una definitiva exhibició i especulació. La resta, fins avui, ja tots en sabem la història. Va començar a la plaça de Sant Agustí i allí s'ha quedat.³⁰

Per la seva banda, Roig explica:

Els començaments del cinema a Girona són força pintorescs. El Coliseo Imperial, que encara hi és, abans era una barraca que en deien El Paralelo, dreçada a la plaça de Sant Agustí, adquirida per Martín del Olmo a un tal José Ruiz, propietari de la famosa Horchateria Valenciana de Barcelona. La barraca procedia del cinema Gran Éxito, que funcionava al carrer del Marqués del Duero, conegut per «Paralelo», com tothom sap, del qual Del Olmo havia estat encarregat. Per això a aquell barracot li va posar el nom d'El Paralelo. [...]

Les sessions eren amenitzades amb un manubri, després substituït per un piano que tocava un «artista» funcionari d'Hisenda als matins. Més endavant, en prescindí i explicava el mateix Del Olmo els arguments al ritme de l'acció amb molta gràcia i, finalment, constituï una mena d'elenc d'homes i dones que, amb ell darrera la pantalla, dialogaven bo i seguint les peripècies dels personatges. Parlaven en català, llevat Del Olmo que ho feia amb el madrileny de Lavapiés. Entre les primeres pel·lícules que van tenir més èxit citem: *L'hereu Pruna*, *Quo Vadis*, *El sastre desastre*, per Max Linder (el qual es dedicava a prendre mides a les senyores tot avalotant-les) i *Tráfico de almas*. Va ésser, si no la primera, una de les primeres manifestacions de doblatge i cinema sonor del país. Plegà el negoci d'El Paralelo i hi bastí l'al·ludit Coliseo Imperial, de gran cabuda i dedicat primordialment a cinema. Fou inaugurat a la tardor del 1909. Hi traslladà l'orgue [...]

30. Op. cit., p. 90-91.

Jo hi anava amb els cèntims que obtenia venent exemplars pacientment manuscrits de contes —a l'estil dels de Calleja—, que jo m'inventava i escrivia, d'indis i de blancs i negres antropòfags; hi veia pel·lícules com la d'un negre que ofegava en un cossi, un blanc, entre intermitències de *suspense*, fins que estava segur que l'havia ben ofegat, al so d'una «diana floreada» de les cornetes del Regiment d'Àsia.

També anava al cine Gran Via, que era i és a la cantonada amb ella de la mateixa plaça de Sant Agustí. Hi tenia entrada de franc, o sigui de gos, com es deia aleshores. M'hi divertia força perquè el públic era de «la terregada», per no res protestava cridant «geperut, geperut!», al·ludint amb aquest crit de guerra a l'amo del cinema, el senyor Bonet, que tenia una gepa important.³¹

Per al cinema ambulant i en els cafès de poble, Artur Bladé i Desunvila situant-lo en una localitat de les ribes de l'Ebre durant la Primera Guerra Mundial, i Josep Pla i Duat, metge rural a Sort en temps de la primera dictadura i la Segona República, ens descriuen prou bé la cosa, com Ramon Vila i Boixader per a les localitats del Maresme.

Un altre dels aspectes que els receptors de l'espectacle cinematogràfic ens posen de manifest en els seus egodocuments és l'evolució interna de la seva temàtica: els diversos gèneres cinematogràfics i la seva successió cronològica són pertinentment recordats;³² i també, les sèries.³³ I quant a tècniques: cinema mut, cinema amb so, cinema parlat amb les seves diverses passes i ensopegades; els intents dels exhibidors autònoms d'acompanyar la imatge en moviment amb música, sons especials i fins i tot paraules; d'un presen-

31. Op. cit., I, p. 26-28.

32. Els egodocumentalistes tenen ben clar això dels gèneres cinematogràfics, i una mica aquí, una mica allà, ens parlen de films de vaquers, d'aventures, policíacs, sentimentals, eròtics, d'obers, infantils, del Far West, còmics, del naixement dels Estats Units, de la Guerra de Secessió, musicals, drames, comèdies d'espionatge, de gàngsters, d'amor, històrics, de romans, de suspens, de por, etc. Prescindeixo aquí de donar les citacions precises que avalarien les meves afirmacions, ja que aquest és un altre tema, que necessita d'un estudi més precís.

33. Es refereixen específicament a les pel·lícules seriades o d'episodis Artur Bladé, Joan B. Bertran, Joaquim Casas, Alexandre Cirici o Josep Maria Francés, entre els autors per mi estudiats.

tador i d'actors doblant els personatges;³⁴ el cinema en blanc i negre, l'acoloriment, el color; i dels aditaments exteriors, de més o menys pes, utilitzats com a reclam —programes, fotos d'artistes— o com a mediador comunicatiu entre els films i els espectadors. —la premsa habitual o la ràdio, les revistes especialitzades i els seus crítics.³⁵

Sobre els celebrats pianistes que a la sala acompanyen la projecció del cinema mut hi ha molts testimonis —com ampliarem unes ratlles més avall—, i massa sovint una notable desconsideració envers ells,³⁶ però també comptem amb casos que mostren un gran apreci envers ells, com el de Josep Pla:

Al vespre, vaig al cinema [a Palafrugell]. Tot d'una —trobant-me mig endormiscat— sento que el pianista toca l'*Ària* de Bach i, successivament, una *Cançó de taverna* de Mendelssohn, la *Rêverie* de Schumann i la *Romança en fa* de Beethoven. Espero la reacció de la gent: indiferència general. Potser tothom dorm —penso—. El fet que no s'hagi produït una sola reacció em sorprèn. Demano a l'acomodador pel pianista i em diu que el senyor Recolons (propietari del cinema) n'ha portat un de nou, que ve, sembla, de l'Argentina; es diu Roldós i és del país.³⁷

O el de Bertran, per la seva infantesa a Sant Joan de les Abadesses:

34. Diversos autors ens parlen dels primers intents del cinema sonor, *per lliure*, o per part de grans productores (com la Gaumont, el 1906, en paraules de Francés, op. cit., 191). Vicenç Prat relata la definitiva arribada del cinema sonor, concretament a Manresa, i aprofita per parlar d'aquests intents locals *per lliure*, que també hem observat en els textos de Palol i de Roig:

«Arribà, temptejant, el cinema sonor. Primer fou una oca que feia guau-guau, el soroll d'una màquina de tren, el brandar d'una campana. El poble s'embadalí i una vegada més sense recordar els temps del «Drapaire» que al Cine Principal ja havia parlat pel·lícules vint anys abans» (*Memòries*, p. 87).

De les estrenes de *El cantor de jazz* i *El desfile del amor* —dos dels primers grans èxits del cinema sonor— en fan menció Alexandre Cirici, Antoni Closas, Josep Maria Francés, Tomàs Roig, Lluís de Vehí i Àngel Zúñiga.

35. Aquest també és un tema lateral que ara no documentaré. No obstant: Anna Murià o Maria Assumpció Soler recorden l'existència de cromos i fotos d'artistes; J. B. Bertran i Narcís Camps fan referència a programes de mà de cinema; Amadeu Hurtado i Josep Maria de Sagarra elogien les crítiques de cinema de *Mirador*, etc.

36. Per exemple, Peruchó, op. cit., p. 59: «Un pianista atrotinat que graponejava el teclat en les escenes de violència»; «les criatures atemorides pels sorolls del pianista boig».

37. Op. cit., vol. I, p. 308.

Com que no havia arribat encara el cinema sonor, la música d'un piano, col·locat al davant i sota mateix de la pantalla, il·lustrava el procés de la pel·lícula. El pianista era en Jaume Serra, hàbilíssim en crear —havia d'improvisar, naturalment— l'acompanyament de les seqüències. Era un mestre especialment en les de corregudes de cavalls i persecucions de pistolers. La música es neguitejava amb ritmes rapidíssims i arpegis d'una expressió entremaliada i joganera.³⁸

De fet, aquesta necessitat d'acompanyament musical, i en general sonor, ja es produeix des dels inicis com ens explica Francés a la Barcelona del 1901:

En mis visitas al Cinematógrafo Napoleón me di cuenta de que allí trabajaba un hombre de aspecto modestísimo, quien cuidaba de tocar el piano, el armonio o el organillo, según los casos, así como imitar con un bombo los disparos de cañón, con un cilindro lleno de arena el rumor de las olas y con un hierro vertical golpeado el son de las campanas. Además tenía a su cargo encender y apagar las luces y reparar cualquier avería ocasional del sistema. Lo hacía todo, y sabía hacerlo, lo cual no impedía que laborase muchas horas por un sueldo misérrimo a juzgar por su apariencia.³⁹

Vila i Boixador ens parla dels primers intents de *cinema sincronitzat* a Canet de Mar: «O sigui, intentaven que el so del galop d'un cavall se sentís en el moment que la imatge del cavall galopava».⁴⁰

A part de piano,⁴¹ als cinemes de l'època sonen armòniums —Soldevila—, tocant la *Invitació al vals* o *Copèlia* al Napoleón,⁴² orgues⁴³ i fonògrafs.⁴⁴ Si no són orquestres senceres, com diu incidentalment Zúñiga⁴⁵ i afirma així Roig, tots dos pels anys vint:

38. Joan B. Bertran, *Del meu poble, encara*, p. 54.

39. Op. cit., p. 129.

40. Op. cit., p. 146.

41. Entre molts d'altres, a més dels ja citats, el senyor Maimí al Saló Montserrat d'Arenys de Mar, la seu de la Lliga regionalista i un dels locals on s'hi projectaven films, segons testimoni de Joan Graupera esmentat per Ramon Vila i Boixader (op. cit., p. 121).

42. Op. cit., p. 103.

43. Roig, op. cit., I, p. 26.

44. Francés, op. cit., p. 132, en el cinema Egraphsongraphe de Barcelona, el 1901; Jaume Bragulat, *Vint-i-cinc anys de vida puigcerdanesa*, p. 123, pel 1908, tocant la *Valse Brune*.

45. Op. cit., p. 71.

També esmentarem *Ben Hur*, amb gran moviment de masses i en la qual triomfava l'ídol del dia Ramón Novarro. Era acompanyada per una orquestrina dirigida pel mestre Dotras Vila, al piano l'inoblidable amic Joaquim Serra.⁴⁶

Films, directors, artistes

En un altre ordre de coses, les memòries també ens parlen de les dues grans vessants globals del cinema: la *documental*, que sobretot es conforma com un mass-media; i la *de creació* —per descriure-la d'alguna manera—, que és més aviat un *espectacle artístic*, i de les empreses que fabriquen els films, tant a Catalunya com a fora.⁴⁷ Però, és clar, sobretot les memòries ens parlen de les pel·lícules que veuen els autobiògrafs i, superat el moment de l'anonimat,⁴⁸ dels seus intèrprets i directors.

Cenyint-nos ara al cinema *de creació*, donem, a manera d'auscultació dels espectadors, el llistat de films, intèrprets i directors que apareixen en els documents de l'antologia, alhora que els films citats per Francés, ja que és el que més quantitat en dona.

Ens apropem, així, encara que sigui de lluny, a la realitat d'allò que va ésser visionat, o millor, que ha estat recordat com a visionat.

46. Op. cit., p. 264.

47. Una ràpida llista ens dona mencions a les productores Pathé, Gaumont, Éclair, Cines de Roma, Fox, Movietone, Nordisk, Loew Metro i Metro Goldwin, sense comptar les referències a les catalanes per part dels seus participants: Francés, Baños, Gelabert, Gual, Carner-Ribalta. També prescindim d'una constatació més a la menuda de les fonts.

48. Aquest anonimat dels primers anys és assenyalat per Francés, op. cit., 190.

Pel·lícules mencionades pels egodocumentalistes

<i>Film</i>	<i>Quantitat de documents</i>
<i>La desfilada de l'amor</i> (E. Lubitsch, 1929-1930)	5
<i>Llums de la ciutat</i> (Ch. Chaplin, 1931)	4
<i>Èxtasi</i> (Gustav Machaty, 1933-1934)	3
<i>Amanecer</i> (F. W. Murnau, 1927)	2
<i>Anna Karenina</i> (amb Greta Garbo, 1927 i 1935)	2
<i>Ben Hur</i> (Fred Niblo, 1926)	2
<i>El cuirassat Potemkin</i> (S. M. Eisenstein, 1925)	2
<i>La follia de l'or</i> (Ch. Chaplin, 1925)	2
<i>El gran desfile</i> (King Vidor, 1925)	2
<i>La mano que aprieta</i> (sèrie)	2
<i>La moneda rota</i> (sèrie)	2
<i>Noies d'uniforme</i> (Leontine Sagan, 1931)	2
<i>Res de nou a l'Oest</i> (Lewis Milestone, 1930)	2
<i>Quo Vadis</i> (Enrico Guazzoni, 1913)	2
<i>El somni d'una nit d'estiu</i> (Max Reinhardt, 1935)	2
<i>Temps moderns</i> (Ch. Chaplin, 1936)	2

A més de 102 altres films, citats cadascun només una vegada, entre ells alguns tan coneguts com *L'Àngel Blau*, *L'Atlàntida*, *Cabiria*, *El cantant de jazz*, *Carbó*, *El congrés es diverteix*, *Cuatro de infantería*, *Frankenstein*, *Fru-fru*, *Gran Hotel*, *L'home llop*, *L'home mosca*, *Jerusalem alliberada*, *King Kong*, *La llei de la xurma*, *M*, *Els mariners de Kronstadt*, *Màrius*, *Metròpolis*, *Motí a bord*, *Les mil i una nits*, *Els Nibelungs*, *El noi*, *Ombres blanques*, *La reina Cristina de Suècia*, *El signo de la cruz*, *El signo del zorro*, *Tabú*, *Tarzan*, *Topace*, *El tríó de la bencina*, etc.

De films catalans, a part dels propis que poden citar Baños, Carner-Ribalta, Francés, Gelabert, Adrià Gual, etc. apareixen *El Cafè de la Marina*, *L'hereu Pruna*, *Maria Rosa*, *Marieta de l'ull viu*, *La puntaire*, *La reina jove i el Tenorio*, d'Adrià Gual.

Intèrprets i directors citats pels memorialistes

<i>Personatge</i>	<i>Quantitat de documents</i>
Charles Chaplin	14
Francesca Bertini	10
Greta Garbo	7
Max Linder	8
Gustavo Serena	5
Maurice Chevalier	4
Les germanes Gish	4
Harold Lloyd	4
Ramón Novarro	4
Lida Borelli	3
Marlene Dietrich	3
S. M. Eisenstein	3
Fatty Arbuckle	3
Hedy Lamarr	3
Pina Menichelli	3
Jeanette MacDonald	3
Mary Pickford	3
Eddie Polo	3
Rodolfo Valentino	3

Dues vegades són citats Clara Bow, els germans Barrymore, Douglas Fairbanks, John Gilbert, Janet Gaynor, Clark Gable, Conde Hugo, Emil Jannings, Buster Keaton, Tom Mix, F. W. Murnau, Paul Muni, Amleto Novelli, Mabel Normand, Gloria Swanson, Norma Talmadge i Perla White.

Seixanta-cinc altres persones apareixen un sol cop, com Charles Boyer, Gary Cooper, Joan Crawford, Errol Flynn, Abel Gance, Carlos Gardel, D. W. Griffith, Brigitte Helm, Boris Karloff, Geraldine Karrar, Fritz Lang, Dorothy Lamour, Charles Laughton, els germans Marx, Cecil B. DeMille, Adolphe Menjou, Maria Montez, Pola Negri, Max Ophuls, Georges O'Brien, G. W. Pabst, Benito Perojo, Marcel Pagnol, Max Reinhardt, Josep von Sternberg, les germanes Shearer, King Vidor, W.S. Van Dyke i Mae West.

De catalans: Amichatis, Ramon de Baños, Casajoana, Fructuós Gelabert, Adrià Gual, Cecília A. Màntua, Marín, Puga, Josep Santpere i Margarida Xirgu.

Pel que fa a Josep Maria Francés, aquestes són les pel·lícules mencionades i la seva cronologia (1901-1936):

Ens ocuparem, per finalitzar, del cinema *documental*. Figura molt menys en la memòria dels egodocumentalistes de manera precisa, com podem veure en aquest escandall de

El cinema documental en els memorialistes⁵⁰

<u>Fet ressenyat</u>	<u>Any</u>
Enterrament d'Humbert I d'Itàlia	1900
Elefants de circ	1900
Processons a Nova Delhi	1900
Simulacres de la guerra dels bóers	1900
Enterrament de mossèn Cinto	1902
Coronació d'Alfons XIII	1902
<i>Atrocidades turcas</i>	1903
Assassinat dels reis de Sèrbia	1903
Guerra russo-japonesa	1905
Gratacels de Nova York	1908
Enterrament d'Eduard VII d'Anglaterra	1910
Revista <i>Pathé</i>	1912
Primera Guerra Mundial	-----
Combat de boxa Jack Johnson/Arthur Cravan	1916
Inauguració de la Sala Publi a Barcelona	1932
Plebiscit del Sarre	1935
Guerra italo-abissínia	1935
Bombardejaments de Madrid	1937

D'altra banda, hi fan referència d'una manera molt difusa i nebulosa, contràriament a la diafanitat del record pel que fa als films *de creació*.

Aquesta vessant documental del cinema és la que més directament se situa al bell mig de la nova societat de cultura de comunicació de masses, pel fet d'introduir l'espectador espacialment de manera simulada, però directa, en la totalitat del món al que és capaç d'arribar un repòrter cinematogràfic que és, de fet, la totalitat del món.

50. Només ens en donen referència una dotzena d'autors com Agustí Esclasans, Josep Maria Francés, Carles Soldevila, Joan Alavedra, Francesc Trabal, Xavier Benguerel, Sempronio, Roig i Llop, Carner-Ribalta, Marià Manent, Àngel Zúñiga o Josep Maria de Sagarra.

L'impacte de la realitat cinema-document és, per aquest motiu molt gran, molt més gran que la realitat notícia de premsa, i fins i tot que la realitat veu-ràdio. Així ens ho mostra un gran locutor-comentarista de ràdio dels anys trenta, Joan Alavedra, en aquest text exemplar, radiat aleshores, que reproduïm i amb el que concloem aquest escrit⁵¹:

Jo ho havia llegit com vosaltres. Cada dia, a la premsa, un gros titular a dues columnes: «El conflicte italo-abissini». Fins havia vist al cinema com, segurament, també molts de vosaltres, l'Emperador d'Abissínia, el Rei de Reis, provant personalment les ametralladores de més recent adquisició. I a Itàlia, en els camps de maniobres, com grups de xicots aprenien el maneig del fusell i a desfilar marcialment, davant d'una camisa negra.

La sensació clara, però, del que això representava, no l'havia tingut. No sé si la teniu vosaltres. A mi me la ha donada, terriblement, un reportatge del Publi-Cinema; uns quants metres de cinta que van esglaïar-me: *L'embarcament de les milícies feixistes cap a l'Àfrica*. Aquest dies passats havíem vist també, després de tants anys, moviment de tropes per Europa. Però, allò alegrava! Era un exèrcit de civilització, una mena de policia internacional que anava al Sarre per a garantir la legalitat d'una votació. L'arma, anava, allí, a matar l'arma.

Però, ara, no! Ara he vist uns xicots que s'embarquen cap a la guerra amb entusiasme, i una multitud que els acomiada al moll agitant mocadors. I aquesta imatge és tan igual a les de l'any catorze que, per primera vegada després de tant de temps, la imminència d'un nou conflicte m'ha fet por.

Recordeu, en el cinema d'aleshores, els francesos pels carrers atapeïts de gent, a París, desfilant al so d'una marxa magnífica, entre les aclamacions entusiastes? Recordeu els trens alemanys plens de flors i de cants marxant cap al front?

Doncs, ara, podeu veure el mateix espectacle. Fa esglaïar la semblança de la imatge. La mateixa música exaltant els mateixos xicots joves, que van a la mort rient, com a una fontada. Ni ha uns que, en passar, es tomben a mirar la màquina com si s'acomiadessin de vosaltres. Els familiars, com aleshores, agiten alegrement els mocadors. La mateixa exaltació. El mateix entusiasme.

51. El 1935 la Llibreria Catalònia edita una selecció dels comentaris emesos diàriament a Ràdio Barcelona per Joan Alavedra amb el nom de *El fet del dia*. L'obra s'exhaurí molt de pressa, «en pocs dies», diu l'autor al pròleg d'una reedició parcial. El nostre text figura a les p. 79-80. L'obra fou reeditada per la Selecta el 1970, però expurgada, «per raons òbvies» —recordem: 1970, franquisme—; i amb l'afegit d'una sèrie d'articles nous, per això l'obra es titulà *El fet del dia, d'ahir i avui*.

El text, que reproduïm parcialment, és «Una escena de guerra» i no pogué ser reeditat el 1970.

Fonts utilitzades per a la confecció d'aquest treball

Nota: La fitxa bibliogràfica adjunta és la de l'edició citada al text, que no sempre coincideix amb la primera edició, p. e. Sagarra, amb l'edició revisada, p. e. Tàpies, o definitiva p. e. Palol de l'obra en qüestió.

- ALAVEDRA, Joan. *El fet del dia*. Barcelona: Catalònia, 1935.
- AMETLLA, Claudi. *Memòries polítiques. 1890-1936*. Barcelona: Pòrtic, 1963-1979, 2 vol.
- BAÑOS, Ramon de. *Un pioner del cinema català a l'Amazònia. Notes íntimes d'un cameraman*. Barcelona: Íxia, 1991.
- BELLMUNT, Domènec de (Domènec MUNNÉ i PALLAROLA). *Cinquanta anys de periodisme català (20 a la pàtria, 30 a l'exili)*. Andorra la Vella: Mirador dels Pirineus, 1975.
- BENGUEREL, Xavier. *Memòries. 1905-1940*, Barcelona-Madrid: Alfaguara, 1971. *La família Rouquier*. Barcelona: Destino/Edicions 62, 1986.
- BERTRAN, Joan Baptista. *Del meu poble encara*. Barcelona: Laia, 1982.
- BERTRANA, Aurora. *Memòries fins al 1935*. Barcelona: Pòrtic, 1973.
- BLADÉ i DESUNVILA, Artur. *Crònica del país natal*. Barcelona: Selecta, 1958.
- BRAGULAT, Jaume. *Vint-i-cinc anys de vida puigcerdanenca*. Barcelona: Gràfiques Casullera, 1969.
- BUESO, Adolfo. *Recuerdos de un cenetista*. Barcelona: Ariel, 1976-1978, 2 vol.
- BURUNAT, Rosa. *Els meus records de la barriada de Sants*. Manuscrit inèdit, biblioteca de Francesc Espinet.
- CALDERS, Pere. V. OLIVER, Joan.
- CAMPS i BELLAPART, Narcís. *Records fútils de la meua vida*. Bellcaire d'Empordà: autor, s. d., ed. policopiada.
- CAPARRÓS, José María (ed.). *Memoria de dos pioneros: Fructuós Gelabert y Francisco Elías*. Barcelona: CILEH, 1992.
- CAPMANY, Maria Aurèlia. *Mala memòria*. Barcelona: Planeta, 1987. - *Això era i no era*. Barcelona: Planeta, 1989.
- CARNER-RIBALTA, Josep. *De Balaguer a Nova York passant per Moscou i Prats de Molló*. París: Edicions Catalanes, 1972.
- CASAS, Joaquim. *Cel·luloide ranci. (El Mataró del meu temps.)*. Ciutat de Mallorca: Moll, 1958.
- CASTANYS, Valentí. *La memòria es diverteix*. Barcelona: Destino, 1964.
- CIRICI i PELLICER, Alexandre. *Nen, no t'enfilis*. Barcelona: Destino, 1972.
- El temps barrat*. Barcelona: Destino, 1973.
- CLOSAS, Antoni. *Vells amics i hores passades*. Barcelona: Pòrtic, 1976.
- CUYÀS, Emmanuel. *El manyà encès. En Terri de Mataró explica la seva vida*. Barcelona: Pòrtic, 1985.
- DURAN i REYNALS, Eudald. *Dietari, a Proses completes*. Barcelona: Selecta, 1952.
- ESCLASANS, Agustí. *La meua vida: 1895-1945*. Barcelona: Selecta, 1952-1957, 2 vol.
- FRANCÉS, Josep Maria. *Memorias de un cero a la izquierda*. Mèxic: Olimpo, 1962.
- GAZIEL (Agustí CALVET). *Tots el camins duen a Roma. Història d'un destí: 1893-1914. Memòries*. Barcelona: Edicions 62, 1981, 2 vol.
- GELABERT, Fructuós. V. CAPARRÓS, José María.
- GISPert, Ignasi de. *Memòries d'un neuròleg que fou metge de batalló*. Barcelona: Selecta, 1976.

- GUAL, Adrià. *Memòries*. Barcelona: Aedos, 1960.
- HURTADO, Amadeu. *Quaranta anys d'advocat. Història del meu temps: 1894-1936*. Barcelona: Ariel, 1967-1969, 2 vol.
- MANENT, Marià. *El vel de Maia*. Barcelona: Destino/Edicions 62, 1975.
- MIRACLE, Josep Maria. *Quatre coses del meu temps*. Barcelona: La Paraula Viva, 1976.
- MOLL, Francesc de Borja. *Els meus primers trenta anys*. Ciutat de Mallorca: Moll, 1970.
- MURIÀ, Anna. *El preludi postergat*. Mecanoscrit fotocopiat inèdit, biblioteca de Francesc Espinet.
- NADAL, Joaquim Maria de. *Memòries. Vuitanta anys de sinceritats i de silencis*. Barcelona: Aedos, 1965.
- OLIVA ORRIT, J. *Recuerdos de un librepensador nacido en Gracia*. Barcelona: autor, s. d. (1985).
- OLIVER, Joan. *Temps, records*. Pròleg de Pere Calders. Sabadell: La Mirada, 1991.
- PALOL, Miquel de. *Girona i jo*. Barcelona: Pòrtic, 1972.
- PÉREZ BARÓ, Albert. *Els «feliços» anys vint*. Ciutat de Mallorca: Moll, 1974.
- PERUCHO, Joan. *Els jardins de la melancolia*. Barcelona: Edicions 62, 1992.
- PI-SUNYER I BAYO, Pere. *Del vell i del nou món*. Barcelona: Edicions 62, 1992.
- PLA, Jaume. *Memòria escrita*. Barcelona: La Revista de Catalunya, 1991. *El Quadern gris*. Barcelona: Destino, 1983, 2 vol.
- PLA I DUAT, Josep. *El noi del Misseret. El món d'un metge de muntanya*. Barcelona: La Campana, 1992.
- PLANES, Ramon. *Memòries*. Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans, 1987.
- PRAT I BRUNET, Vicens. *Memòries*. Manresa: autor, s. d., ed. policopiada.
- PUIG I CADAFAALCH, Josep. *La Mancomunitat de Catalunya i el dictador, a Bernat Muniesa. La burguesia catalana ante la II República española. I: El trovatore frente a Wotan*. Barcelona: Anthropos, 1985.
- RIERA LLORCA, Vicent. *Fes memòria, Bel*. Barcelona: Selecta, 1971.
- RIUS I VILA, Joan. *El meu Josep Janés*. L'Hospitalet de Llobregat: Ajuntament, 1976.
- RIPOLL, Josep Miquel. *De Menàrguens a Balaguer. Memòries*. Perpinyà: IMF, 1981.
- ROCA, Antoni. *Tot fent memòria*. Barcelona: Millà, 1973.
- RODORÉDA, Mercè. *Barcelona-Ginebra-París*. Mecanoscrit inèdit, biblioteca de Francesc Espinet.
- ROIG I LLOP, Tomàs. *Del meu viatge per la vida. Memòries: 1902.1939*. Barcelona: Pòrtic, 1975-1978, 2 vol.
- SAGARRA, Josep Maria de. *Memòries*. Barcelona: Edicions 62, 1981, 2 vol.
- SARDA, Zeneida. *Francesc Macià vist per la seva filla Maria*. Barcelona: Destino, 1989.
- SEMPRONIO (Andreu Avel·lí ARTÍS I TOMÀS), *Del «Mirador» estant*. Barcelona: Destino, 1987.
- SOLDEVILA, Carles, Fanny. Barcelona: Catalònia, 1929. - *Valentina*. Barcelona: Catalònia, 1933. - *Del llum de gas al llum elèctric. Memòries d'infància i joventut*. Barcelona: Aedos, 1951.
- SOLER, Maria Assumpció. «Petita crònica d'un carrer». *APresència*, núm. 654-655, Girona, 2 i 9 de setembre de 1984.
- TÀPIES, Antoni. *Memoria personal*. Barcelona: Seix Barral, 1983.
- TEIXIDOR. «Cinema i records d'infantesa». A *Quadern de cultura de «El País»*, Barcelona: 6 de juliol de 1986.
- TRABAL, Francesc. *Judita*. Barcelona: Edicions 62, 1977. — *Vals*. Barcelona: Edicions 62, 1980.
- TRUETA, Josep. *Fragments d'una vida. Memòries*. Barcelona: Edicions 62, 1978.

VARELA I SERRA, Josep. *Converses a Lleida*. Lleida: Virgili & Pagès, 1988 - *Segones converses a Lleida*, Pagès, 1991.

VEHÍ, Lluís de. *Un paraigua dins el passat. Retrats històrics i memòries d'un metge empordanès*. Girona: Palverd/Diputació, 1990.

VIDAL I JOVÉ, Joan Francesc. *Històries del meu temps. Abans d'ara*. Barcelona: Selecta, 1970.

VILA I BOIXADOR, Ramon. *Catalunya: Esqueixos d'un passat. I: El Maresme*. Mataró: Memòria, 1991.

ZÚÑIGA, Àngel. *Mi futuro es ayer*. Barcelona: Planeta, 1983.